

ENTEĞRE SİSTEMLER BAğLAMINDA TÜRKİYEİN EKONOMİK DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ VE GELECEĒE YÖNELİK GELİŞİMİ

Prof. Dr. Hüsnü Erkan*

ÖZET

Türkiye İktisadı, Birinci İzmir İktisat Kongresinden beri köklü dönüşüm süreçleri yaşamıştır. Bu dönüşüm süreçleri, toplumsal bütünün alt sistemlerindeki farklı değişim esnekliklerine bağlı olarak, faklılaşan tarihsel süreçlere oturan yapılanmalar göstermiştir.

Ekonomik gelişme için temel stratejik tercih:

1. 1923 den 1980'e kadar "Sanayileşme " olurken,
2. 1980'den günümüze "Dışa Açılma stratejisi" ne dönüşmüştür.

Gelecek için 3. stratejik tercihin " Bilgi Ekonomisine Geçiş" olması kaçınılmaz gözükmetedir.

Bu Stratejik tercihlerin her biri içinde ekonomik sektörlerin gelişimi ve yapılanışı değişik aşamalardan geçerek ve farklı dönemler yaşamıştır/yaşayacaktır. Söz konusu farklı dönemlerin temel ekonomik yapıları, bunları belirleyen temel altyapısal özellikler yanında, toplumun o dönemine ilişkin kurumsal, sosyal, politik, kültürel-zihinsel ve teknolojik özellikler göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Dışa Açılma, Bilgi Ekonomisine Geçiş, Ekonomik Dönüşüm

TURKEY'S ECONOMIC TRANSFORMATION PROCESS AS AN INTEGRATED SYSTEM AND ITS FORWARD-LOOKING PROGRESS

Turkish economy has been witnessed radical transformation process since the first İzmir Economic Congress. Those processes depending on different changing elasticity over the subsystem of social integrity displayed differentiated structure grounding on their historical processes.

Primary strategic choice for economic development,

- 1) was "industrialization" from 1923 to 1980,
- 2) became "opening up strategy" since 1980.

The third strategic choice for future seems unavoidably to be "transition to the information economy".

The development and structuring of economic sectors in all these strategic choices has going through different phases and lived/will live different periods. The basic economic structures of the mentioned periods have some characteristics regarding substructures which determine these structures, while having some other institutional, social, politic, cultural-mental, and technologic characteristics related to that periods.

Key words: Industrialization, opening up, transition to information economy, economic transformation.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, hunsu.erk@deu.edu.tr

Giriş

Osmanlı toplumu tipik bir **tarım toplumu**du. Kapitalist yoldan **sanayileşmek** için gerekli ön koşullara sahip değildi. Toplumda kişisel ellerde **servet birikimi ve özel girişimciliğin** ön koşulları yoktu. Cumhuriyet dönemi ise, mevcut **tarım toplumunu sanayi toplumuna dönüştürme** uğraşı içinde geçti. Bu çalışmada, Cumhuriyetten beri yaşanan dönüşüm süreçleri ile bu günün ihtiyacı olarak gündeme gelen **bilgi toplumuna dönüşüm** analiz konusu yapılmaktadır.

A. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYO-EKONOMİK DURUM VE DÖNÜŞÜM

1. Osmanlı'da Toplum ve Ekonomi

Osmanlı'nın süper güç olduğu dönem, sanayi uygarlığı öncesine rastlar. Sanayi öncesi toplum yapısı, **tarıma dayalı geleneksel toplum yapısıdır**. Tarıma dayalı toplum yapılarında, **temel üretim faktörü topraktır**. Tarımsal üretim ve tarımsal ürün ticareti ekonomik ilişkileri belirler.

Bu tür toplum yapısında, kullanılan teknolojiler, **geleneksel teknolojilerdir**. El emeği ile üretilmiş, doğadaki malzemenin el emeği ile şekillendirilmesine dayalı (saban, orak vb.) teknolojiler, yüzyıllar ve bin yıllar boyu kullanılmış olduğu için gelenekselidir. Bu teknolojinin temelindeki **"düşünme paradigması"** durağandır. Doğaüstü güçlerin üstünlüğünü kabullenmiş bir **geleneksel dünya görüşü** geçerlidir.

Bu nedenle **kültürel alanda**, durağan değerler, yani **mitolojik değerlerle** beslenmiş **dini inançlar** geçerlidir. Tarım toplumunun **politik iktidarı**, organize fiziki güç kullanımına dayalı olduğu için, otoriter yapıdaki **krallıklar temel politik örgütlenmedir**.

Özelde Osmanlı Toplum yapısı da , değinilen bu özellikleri büyük ölçüde yansıtıyordu. Bununla birlikte, her toplumun ekonomik, politik, kültürel ve sosyal alt sistemleri, tarihsel birikimden kaynaklanan özellikler nedeniyle, kendi içinde birbirinden farklı biçimde sistemleşerek, ülkeden ülkeye önemli farklılıklar da içerebilmektedir

Örneğin, Avrupa ve Japonya'da temel tarımsal üretim faktörü olan toprakta özel mülkiyet varken, eski **Türk'lerde ve dolayısı ile Osmanlı'da temel üretim faktörü olan toprakta özel mülkiyet söz konusu değildir**. Eski Türklerde temel üretim faktörü toprak, toplumdur. Toplum adına sahibi; yönetimi elinde bulunduran bey veya sultandır. Toprağın yönetimi merkezleşmiştir. Toplumsal sürecin farklılaşma düzeyinin düşük olduğu tarım toplumu aşamasında, toprağın merkezden yönetimi güçlü devlet örgütlenmesine yol açmıştır. Türklerin göçebe dönemden kalma gelenekleri ve sosyal yaşantısı, katılımcı fakat hiyerarşik bir yapılanmaya sahiptir. Türkler yerleşik tarım toplumuna geçerken, yine eski yapı korundu. Gerek Selçuklu'da, gerekse Osmanlı'da, toprağın sahibi devlettir. **"Osmanlı ülkesinde, saban girip, ziraat yapılan yerler özel mülk olmaz". Reaya'nın mülkü olmaz. Mülk devletindir. Tımarları, sultan dağıtır. Tımar sahibi devletin memurudur.**

Osmanlı da her aileye, bir çift öküzün sürebildiği kadar bir arazinin mülkiyeti değil ama, **işletim ve kullanımı** verilerek; o günün koşullarında etkin büyüklükte bir tarımsal üretim ölçeği oluşturulmuştur. Böylece, **Osmanlı tarım toplumunda**, günün teknolojik koşulları ve dünya görüşü içinde, temel üretim faktörü toprağın etkin kullanımına dayalı bir ekonomik sistem kurumlaşmıştır.

Toprağın ve üretimin merkezden kontrolü için; **merkezde güçlü bir merkezi ordu ve bürokrasi oluşurken, tabanda sosyal düzen "çiftçilik" sistemine dayalı bir aile düzeni** oluşturuyordu. **Çiftçiliğe dayalı aile düzeni**, göçebelik döneminin aile-boy düzeninin yerine , (önemli ölçüde) ikame edildi. Bkz Erkan-Erkan,1998;s.71-92)

Osmanlı, farklı kültür ve dinler arasında da eşitlik ve uzlaşmaya dayalı bir sistem

oluşturdu. **Dini –kültürel gruplar, birbirinden bağımsız, birlikte fakat özerk biçimde, kendi içine kapalı , fakat bir arada yaşama modelini benimsemişti.** Toplumda kültürlerarası etkileşimin çeşitliliği; çoğulculuk ve farklılıklara, *fazlaca* müdahale edilmeden korunmasına yol açtı.

Türk ve Osmanlı politik sistemi, hep dünyevi oldu; devlet örfi hukuk kurallarına göre yönetildi. Bu durum devlet yönetiminin, dönemin koşulları içinde "bir tür laiklik sistemi" içinde kalmasını sağladı. Din; aile içinde çocuk eğitimi ve terbiyesinde daha etkili oldu. Türk Müslümanlığı, ağırlıklı olarak politik yönetim ve politikanın dışında kaldı. Din, devleti yönlendirmedi. Esasen, çok dinli Osmanlı toplum yapısında, dinlerden birinin politik yönetim üzerinde yoğun biçimde etkili olması diğerleriyle çatışmayı kaçınılmaz kılar. Oysaki **Türk geleneğinde ve Osmanlı'da din devletin dışında, insanla Tanrı arasında bir olgu olarak görüldü. Dinin etkisi insanın kendi davranış, terbiye ve ahlakında arandı. Bu sayede dinin politika dışında tutulması, devletin dini kurallardan çok, dünyevi ve örfi kurallara göre şekillenmesine yol açtı.**

Osmanlı aldığı topraklardaki feodal yapıyı (toprak, lord, senyör, köle ilişkisini) önemli ölçüde ortadan kaldırdığı için; **kölelik sistemini** yıkmış ve çağın koşullarında **görece daha özgürlükçü** ve **insani** bir politik ortamı yaratmıştır. Osmanlı'nın Tımarlı sipahi - reaya ilişkisi ile, senyör - köle ilişkisi birbirinden oldukça farklıdır. Osmanlı'nın merkezi kulları olan saray çalışanları ve yeniçeriler ayrıcalıklı ve yöneten kullardır. Bunların feodal sistemin köleliği ile ilişkisi yoktur.

Değinen farklı sosyal, politik, kültürel ve ekonomik koşullar içinde Osmanlı, **çağının en güçlü devlet ve ordusuna** sahip olduğu gibi; bir yandan kendi "ganimet sistemi" ve "toprak sistemi" diğer yandan doğu ve batı arasındaki ticaret yollarının kontrol edilmesi nedeniyle **döneminin en güçlü ve müreffeh ülkesidir.**

Ancak ülke, zamanla dönemin sağladığı teknolojik imkanlar içinde kendi doğal sınırlarına erişti. Merkezde (İstanbul'da) kalarak, merkezi gücün ulaşabileceği doğal sınırların ötesine geçmek zorlaştı. Fetihlerin sona ermesiyle birlikte, ganimet gelirleri ortadan kalktı. Saray, toprak gelirleriyle yetinmek zorunda kalırken daha çok içe yöneldi.

Osmanlı'da merkezi yönetim; üretimle değil, daha çok gelirin paylaşım, dağıtım ve tüketimiyle ilgili bir örgütlenmedir. Üretimle ilgili birimler tabandaki ailelerdir. Onlar geleneksel alışkanlıkları içinde üretimlerini sürdürürken, merkezin daralan gelirleri yüzünden onların ihtiyaçlarına cevap veremez duruma düştüler.

2. Batıda Toplum ve Ekonomi

Bu arada Batı yeni kıtalar keşfetmiş ve Avrupa'ya kıymetli maden akımı başlamıştı. Avrupa'da ticaret kapitalizmi, servet birikimine yol açtı. Avrupa'da tarım toplumunda var olan özel mülkiyet; toprak sahiplerinin elinde zaten servet birikimine yol açmıştı. Yeni ticaret yollarının açılmasıyla (**ticari kapitalizm=merkantilizm**), **"burjuvazi"** denilen yeni bir sınıfın (**tüccar ve bankacı ağırlıklı olmak üzere**) doğmasına yol açmıştır.

Özellikle Kuzey İtalya'da gelişen ticaretle birlikte, mimari ve güzel sanatlarda yaşanan canlanma bu süreci başlattı. Bu süreç Kuzey İtalya'da **Rönesans'**ı doğurdu. **Rönesans'la birlikte, ortaçağın "mistik dünya görüşünden, akıl ve akla sahip insanı ön plana çıkaran yeni bir dünya görüşüne geçiş** başladı. Bu süreç zamanla Rönesans **yanında reform hareketlerini, aydınlanma çağını ve hümanizma hareketlerini getirdi.**

Avrupa'nın Ortaçağı'nda yaşamın her boyutunu etkisi altına alan **din bazlı mistik düşünce**, geri çekilmeye başladı. Yaşamın çeşitli boyutlarının yönlendirilmesinde **akıl ön plana** çıktı. **Akılla birlikte onun sahibi insanın önemi arttı.** Artık **"İnsanın" özünde "günahı" değil; "iyiyi" temsil ettiğine inanıldı.**

Kısacası **yaşamın her alanını etkileyen yeni bir dünya görüşü** oluştu. **Yaşanan dünyanın algılanması yeni bir paradigma içinde gerçekleşti. Aklı temel alan bu paradigmanın olgunlaşması zamanla, Newton yasaları ile net ifadesine ulaştı.** Bu paradigma, **doğada olan her şeyi, bir ilahi güçte değil; yine doğada olan bir nedenle açıkladı. Böylece "mekanik nedensellik" dediğimiz sanayi uygarlığını yaratacak paradigma olgunlaşmış oldu.**

Mekanik nedenselliğe dayalı düşünce ve doğanın bu düşünce ile açıklanışı "mekanik" teknoloji ve aletlerin doğmasına hizmet etti. Bunların üretim sürecinde, işbölümüne dayalı yoğun kullanımı, yeni "mekanik alet" makine parklarının, yani sermaye mallarına dayalı üretimin doğmasına yol açtı. Böylece, sanayi uygarlığı, sermaye birikimine dayanarak, bu kez **temel üretim faktörü olarak toprak yerine makine ve sermayeyi ikame etti.**

Nasıl ki, Avrupa'nın feodal toplumunda toprak sahipliği, toplumsal yapıyı ve refahın yaratılması, paylaşılması ve kullanımını belirlediyse, bu kez de sermaye için yeni bir yapılanma oluştu. **Sermayenin sahipliğine (mülkiyetine) dayalı olarak yeni bir sosyal yapılanma, yeni bir kentleşme, yeni bir politik yapılanma (kapitalizm-sosyalizm) oluştu. Üretimin, ekonominin ve refahın işleyiş ve dağılımı yeniden belirlendi.**

Sanayi uygarlığı ile yeni bir kültür ve yeni bir ideoloji doğdu. Sanayi uygarlığı, feodalite gibi kent uygarlığı değil; **ulus uygarlığını ve ulusalcılık ideolojisini** doğurdu. **Zira mekanik ulaşım ve üretim sistemi etkin ölçeği kentten, ulusa genişletti.**

Politik alanda uluslaşma ideolojisi, ekonomik alanda sanayileşmek, kalkınmak ve sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde kaynakları ile sanayi ürünleri için yeni pazarları elde tutmak çağın temel politika anlayışı oldu.

3. Osmanlı Batı Etkileşimi

Bu görüşler Avrupa'da hızla yayılırken Osmanlı'nın bünyesi böyle bir yapılanmaya uygun değildi. Kültürlerin, uygarlıkların ve farklı ırktan insanların kaynaşma yeri olan Anadolu yanında, Arabistan, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Viyana'ya kadar uzanan bu topografyada; Osmanlı deyimi ile çok sayıda "millet" yaşıyordu. Günlük dilde, "Osmanlı'da 72 millet yaşar" deyimi kullanılırdı.

İşte, **Avrupa'daki yeni düşünce ve teknoloji devrimlerinden uzak kalan Osmanlı içerde kendi geleneksel yaşantısını sürdürüyordu.** Üstelik fetihlerin bitmesi, tarımdan alınan vergilerle yetinmeyi gerektiriyordu. Batı, merkantilizm ve sanayileşme ile giderek zenginleşiyordu. Sanayiler için yeni hammadde ve Pazar bulma uğraşı batıyı sömürgecilik yöneltti. İlk sanayi ülkeleri İngiltere, sanayinin hammadde ihtiyacını karşılayabilmek için Hindistan'dan Avustralya'ya kadar sömürgeler edinmişti. Bir süre sonra kendisi ile yarışan Almanya ile karşı karşıya kaldı.

Osmanlı'da, düşünce ve teknolojik alanda bir yenilenme yaşanmadı. Ancak dışarıda olup bitenden etkilenip; bir şeyler yapmak gerektiğini düşünen Osmanlı sultanları; geçmişlerinde fetih ve ganimetlerle devletin ve toplumun refahını sağlayan orduyu, eskisi gibi güçlü duruma getirmek istedi. Bir takım ıslahat ve yeni askeri düzenlemelere gidildi. **Ancak sanayi uygarlığının iç dinamiği "ordu"dan değil; "mekanik teknolojilerin" üretimde kullanımından kaynaklanıyordu.** Osmanlı toplum ve düşünce yapısı bu yeni gelişmenin algılanmasını engelledi. Kısacası, **sanayileşme yönünde toplumsal iç dinamik yoktu. Dış dinamik ise Osmanlı'yı hammadde kaynağı olarak sömürgeleştirmeye yönelikti.**

1838 İngiliz Ticaret Anlaşması, Osmanlı pazarlarını batı kapitalizmine açıyordu. Kırım Harbi ertesinde gidilen borçlanmayı izleyen gelişmeler Osmanlı'nın finansal açıdan Batının kontrolüne ve vergi kaynaklarının bile Batının kontrol etmesine kadar uzandı. (Duyun-u Umumiye)

Diğer yanda "**ulusçuluk ideolojisi**" tüm Avrupa'yı hızla sardı. Balkan ülkeleri, Batının da desteği ile silaha sarılarak bir bir Osmanlı'dan ayrılmaya ve kendi bağımsızlıklarını ilan etmeye başladı. **Sanayi uygarlığının temel politik ideolojisi olan "ulus devlet"; Osmanlı gibi çok uluslu, çok ırklı, çok kültürlü, çok kıtali bir imparatorluğun parça parça imparatorluktan kopmasını sağladı.**

Nihayet, İngiliz ve Fransız işbirliği ile, I. Dünya Harbi'nde Osmanlı'ya son darbe vuruldu. İngilizler sanayileşme için önemli olan petrol bölgelerini kontrolüne alırken, diğer yöreleri de savaşa katılanlara peşkeş çekerek Osmanlı'ya son darbeyi indirdiler. Sevr ile Osmanlı'ya İç Anadolu'da dar ve çorak bir toprak parçası bırakarak; bir zamanlar Batının korkulu rüyası Osmanlı'yı adeta sıfırladılar. Hatta bununla yetinmeyip Osmanlı kalıntısı Türklerin Orta Asya'ya geri sürülmesini savunanlar vardı.

4 . Cumhuriyet Öncesinde Ekonominin Durumu

I. Dünya Harbi ertesinde, Osmanlı imparatorluğu, adeta tarihten silindi. İstanbul ve Osmanlı sultanı Batılı ülkelerin denetiminde idi. Türk unsurlara da, Anadolu'nun içlerinde sınırlı iller bırakılmıştı.

16. ve 17. yy.da Osmanlı'da el sanatları, çinicilik, dokumacılık ve gemi yapımında Batıdan geri değildi. Ancak Batı'da **sanayi devriminin devreye girmesi, 18 ve 19.yy**.da Batıyı öne geçirdi. Osmanlı'da, tersane, tophane, baruthane, humbarahane, top arabası, fişekhane, kurşunhane ve dökümhane gibi askeri görünümlü işler **devlet sermayesi ile** kurulmuş ve işletilmişti. İpek, halat, hilat, peştamal ve benzeri dokuma işleri ise **özel birimler, ahilik veya lonca sistemi** içinde yürütüldü.

Loncalar bir bakıma yarı resmi kurumlardı. **Devlet, loncalar yoluyla fiyat ve kalite denetimini sağlıyordu.** Üyeleri arasında dayanışma sağlayan loncalar, devletle ilişkilerin düzenlenmesini sağlıyordu. **Batı sermayesinin devreye girmesinden sonra,** onlarla işbirliği içinde bazı **yeni sanayi dalları** kurulmuştu. Kömür ve tersane işleri, maden çıkarımı, halı dokumacılığı daha ağırlıklı olmak üzere hatta harp sanayi, kısmen, batılıların işbirliği veya kontrolünde kurulan sanayi dalları olmuştu. Osmanlı'nın son döneminde, verilen imtiyazlar, ayrıcalıklar ve kontrol mekanizmaları yoluyla Batı için bulunmaz bir pazar durumuna geldi.

Osmanlı'da 1913 ve 1915'te bir sanayi sayımı yapıldı. Bu sayım ,Batı Anadolu'daki tüm sanayi işyerlerini ve diğer illerdeki 10'un üzerinde işyeri çalıştıran işletmeleri kapsadı.

Sayıma ilişkin temel veriler aşağıdaki gibidir:

İşyeri sayısı	Yüzde
1. Gıda.....75	28.6
2. Toprak ...17	6.4
3. Deri13	4.8
4. Ağaç24	9.0
5. Dokuma 73	27.5
6. Kırtasiye .51	19.4
7. Kimya11	4.3
Toplam.....264	99.9

(Kaynak; DIE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 yılı s. 142)

Görüldüğü gibi imparatorlukta 264 işyeri mevcut olup bunun yüzde 56.1'i gıda ve

dokuma olmak üzere iki sektörde toplanmıştı. Gıda yüzde 28.6 ve dokuma yüzde 27.5. Bunları yüzde 19.4 ile kırtasiye izliyor.

Bu işyerleri, daha çok İstanbul, İzmir ve Bursa'da yoğunlaşmış olup, işletmelerin 8'i gıdada ve 10'u dokumada olmak üzere ancak 28 adeti anonim şirkettir. Bu işletmelerde sermaye ve emek miktarının ancak yüzde 15'lik oranları Türklere ait olup; Rumların payı sırasıyla sermayede yüzde 50; emekte yüzde 60'dır. Ermenilerin payı sırasıyla yüzde 20 ve 15, Yahudilerin payı yüzde 5 ve 10'dur.

Sermaye'de Türklerin yüzde 15'lik bir payı bulunmaktadır. Bu işyerlerinin yüzde 8'i özel kişilerin, yüzde 10,6'si anonim şirketlerin ve yüzde 9,6'sı devletindir. Bu işletmelerin yaklaşık yüzde 94'ü çevirici güç kullanıyor. Kullanılan ortalama çevirici güç 85 beygirdir.

Bu ortalama, oldukça küçük işletmelerin söz konusu olduğunu ortaya koyuyor. İşte bu yok denecek düzeyindeki Osmanlı sanayisi, I.Dünya Harbi badiresini, arkasından Kurtuluş Savaşı'nı yaşadı. İşyerlerinde sermayenin ve çalışanların sayısının yarıdan çoğu Rumlara aitken bunların Kurtuluş Savaşı ertesinde önemli bir kesiminin ülkeyi terk etmesi, Cumhuriyet öncesindeki ekonominin durumu gözler önüne serer.

İmparatorluğun devlete ait fabrikalarından Cumhuriyete devredilene ancak 4 adettir. **Cumhuriyet, Osmanlı'dan, geri kalmış, yanmış ve yıkılmış bir tarım ekonomisi devraldı.** Daha önce değinildiği gibi, Osmanlı ekonomisi ve maliyesi tamamen yabana ülkelerin kontrolünde bulunuyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında, harp sanayi dışındaki sektörler daha da gerilemek zorunda kaldı. Yabancıların denetimindeki ekonomide, halıcılık ve dokumacılık bile yok olmaya yüz tutmuş ve kalanlar da yabancı şirketlerin elindeydi. 1923'te milli denilebilecek birkaç fabrika vardı. Bunun dışında sanayiden söz edilmezdi. Dış ticaret genelde ve iç ticaret ise büyük kentlerde önemli ölçüde yabancıların elindeydi.

İç ticaret ve ulaşımı gelişmemiş olan ülkede sahillerde kurulmuş olan büyük kentlerde yiyecek ve içeceğin bile önemli bir kesimi ithal ediliyordu. Dış ticaret açık veriyordu. Duyun-u Umumiye, yeni yönetime 86 milyon altın lira borç bırakmıştı. Var olan demiryollarının büyük çoğunluğu Almanların elindeydi. Deniz ulaşımı yetersiz, toplam tonaj ancak 22 bin tonu geçmiyordu.

Nüfusun yüzde 75'i tarımda çalışıyordu. Tarımsal teknoloji ilkel ve kapalı ekonomi nedeniyle tarımsal ürünleri pazarlama olanakları yoktu. 1923 yılında milli gelir içinde sanayinin payı yüzde 13,2, imalat sanayinin payı yüzde 12.3 idi. 1923 yılında, kişi başına milli gelir 75 TL; 45 dolar dolaylarında bulunuyordu. İşte bu koşullarda Mustafa Kemal, daha Cumhuriyet'i kurmadan İzmir'de Türkiye iktisat Kongresi'ni toplar.

5. İzmir İktisat Kongresi: Cumhuriyet İçin Ekonomik Sistem Tercihi

Mustafa Kemal, bir toplum düzeninde ekonominin önemini iyi biliyordu. Daha Kurtuluş Savaşı'nın doruk noktasında bulunduğu bir dönemde; savaş sonrası bağımsız Türkiye devletinin izleyeceği ekonomi politikasını saptamak üzere bir kurul oluşturdu. Ziya Gökalp başkanlığındaki bu kurul çalışmalarını Ankara Garı'nda bir vagon içinde yürüttü. Toplantılara zaman zaman Mustafa Kemal de katıldı. Kurulda iki temel çizgi belirdi: Biri "liberal çizgi", diğeri ise "sosyalist çizgi"ydi. Ziya Gökalp bu iki çizgiyi uzlaştıran bir sonuç çalışması oluşturdu ve Atatürk'ün onayını aldı. Bu sonuç, **kapitalizm ve sosyalizm arası bir ara yol ve "karma ekonomi" yani üçüncü yol olarak ortaya çıkar.**

Bir süre sonra Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandı. Savaşın bitiminden 5 ay sonra; henüz Cumhuriyet ilan edilmemişti. Lozan görüşmeleri oldukça çetin geçmekteydi. İşte bu ortamda **17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi, tüm toplum kesimlerinin temsilcilerinin katılımıyla toplandı.**

İlk açış konuşmasını Mustafa Kemal yaptı. Konuşmasında; Türk tarihinin incelenmesi durumunda bütün ilerleme ve gerileme nedenlerinin bir ekonomik

sorundan başka bir şey olmadığı, tarihimizi dolduran zaferlerin yahut bozgunların tümünün ekonomik durumumuzla bağlantılı olduğu, yeni Türkiye'mizi layık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için ekonomimize birinci derecede ve en çok önem vermemiz gerektiği ve nihayet zamanımızın bütünüyle bir ekonomi çağından başka bir şey olmadığı vurgulandı. Ve Mustafa Kemal konuşmasında ekledi: **"Hiçbir uygar devlet yoktur ki, ordu ve donanmasından önce ekonomisini düşünmüş olmasın."** Çünkü Mustafa Kemal için **"Muhakkak tam bağımsızlığı sağlayabilmek için yegane hakiki kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır."**

Mustafa Kemal artık kazandığı **askeri zaferi**, Lozan da **siyasi zaferle** ve ülkede **ekonomik zaferle** taçlandırmak arzusundadır. Aksi durumda zaferlerin sönüp gideceği görüşündedir. Düşmana karşı en güçlü silahımızın ekonomik gücümüz ve başarımız olacağını vurgularken, yeni Türkiye devletinin iktisadi bir devlet ve temellerinin süngü değil; süngünün dahi dayandığı iktisatla kurulacağını belirtir.

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nde, "ulusal misak"la "ulusal egemenliğe" dayalı politik rejimin temellerini atmıştı, İzmir iktisat Kongresi ile toplumdaki tüm sosyal kesimlerin katılımıyla oluşan bir "iktisadi misak" oluşturulmasını amaçladı. Bu sayede "toplumun gerçek kurtuluşu olan ekonomik gelişmenin ilkeleri saptanmış" olacaktı.

Kongrede, sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi gruplarının önerileri kongre metnine geçmiştir. Kongrede üreticinin, ihracatçının, ulusal sanayi ve işçinin korunması ile demir yollarının geliştirilmesi karar çıktı. Kongre metinleri, 1930'lu yılların başlarına kadar sürecek dönemin politikası için yönlendirici oldu. Dönemin politikaları devletin her alanda; özellikle de kalkınmayı sağlayacak sanayileşmede yönlendirici olması istendi.

B. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK DÖNÜŞÜMLER

1923 İzmir iktisat Kongresi ile üstü kapalı olarak Batı uygarlığının piyasa sistemi benimsenmiş ve uygulanması amaçlanan politikalar özde liberal nitelikli olarak benimsenmiştir. Yeni kurulacak sistem, ekonomik alanda olduğu kadar toplumsal alanda da köklü bir dönüşüm gerektiriyordu.1923 den 1939 'a uzanan Mustafa Kemal döneminin ekonomisi genellikle iki alt döneme ayrılır.

- **İktisat Kongresi'nin kararları ve Cumhuriyetle 1923'te başlayan liberal dönem,**
- **1932'den sonra başlayan devletçi dönemdir.**

1. Cumhuriyette İlk Liberal Dönem (1923-1930) : Kurumsal Dönüşüm

İzmir iktisat Kongresi'nin kararları ışığında ilk politika uygulamaları başlar. **Dönem her şeyin yeniden kurulduğu, yeni bir yapılanma dönemidir.** Osmanlı'dan miras kalan köhne **"tarım ekonomisi"**, **yeni bir anlayış içinde "sanayi Uygarlığı"na** dönüştürülmek istenir. Bunun için ülkede devletin, kendinin girişimci olması yerine sanayici, tüccar ve çiftçinin desteklenip yönlendirilmesi arzulandır. Başka bir deyişle **özde piyasa sisteminin felsefesi** benimsenmiştir. Esasen devletin yapacağı başka işleri vardır. **"Kalkınmanın ortam ve iklimini" yaratacak ön koşulları hazırlaması** gerekir. Bu çerçevede, ülkede **ulusal bankacılığı** geliştirmek için 1924 yılında **katılımcı bir yöntemle özel girişimcilik esasına** dayalı olarak **"Türkiye İş Bankası"** kurulur.

Bunun yanında, 1925 yılında **"Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası"**, Osmanlı'dan kalan devlet işletmelerini yönetmek ve yenilerini kurmak için görevlendirilir. Bu kuruluş 1932'de yönetimindeki fabrikaları; yeni oluşturulan **"Devlet Sanayi Ofisi"**ne devrederek yeni bir yapıya dönüşür. Banka faaliyetleri ise yine aynı günlerde kurulan **"Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası"** adıyla kamu ve özel kesimi birlikte destekleyen bir bankaya dönüşür.

- 1924 yılında **Ziraat Bankası'na** her türlü banka işlemleri yapma yetkisi tanındı.
 - 1926'da konut kredisi veren "**Emlak ve Eytam Bankası**" kuruldu.
- Değınlenen finans kurumlan yanında bir seri **yasal-kurumsal** düzenleme yapıldı.
- 1925'te **Tütün İdare-i Muvakkatesi** kuruldu.
 - Ticaret ve sanayi odalarına anayasal çerçeve kazandırıldı.
 - 1926'da ispiro ve alkollü içecekler tekeli oluşturuldu.
 - Aynı yıl İstatistik Genel Müdürlüğü kuruldu. Kurum 1927'de nüfus sayımı ile sanayi ve tarım sayımlarını gerçekleştirdi.
 - 1928'de Ticaret ve Tarım Bakanlıkları birleştirilerek, "**iktisat Vekaleti**" kuruldu.
 - 1929'da Gümrük Tarife Kanunu, Lozan'da konan kısıtlamaların kalkmasıyla birlikte devreye sokuldu. Ayrıca Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu çıkarıldı.
 - Yaşanan dünya krizinden korunmak amacıyla 1930'da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edildi. Yasayla ithalat ve dışarıya para çıkarılması kontrol altına alındı.
 - 1930'da da ihracatı teşvik için ve ticari malların kalite kontrolü için "Ticarette Tahsisin Men'i ve ihracatın Murakabe ve Korunması Hakkında Kanun" çıkarıldı.

Cumhuriyet'in ilk bütçesi 1 Mart 1924'te uygulamaya konuldu. Cumhuriyet hükümetleri, "**denk bütçe, düzgün ödeme**" ilkesinden hiç taviz vermediler. 1938'e kadar geçen dönemde, bütçeler ya denktir ya da fazla vermiştir. Sadece 1925 yılı bütçesi, Musul Sorunu yüzünden İngilizlerin kışkırtması nedeniyle gündeme gelen Şeyh Sait İsyanı'nın getirdiği ek harcamalar yüzünden ve Aşar'ın kaldırılması nedeniyle açık verdi.

- Para politikalarının karar birimi olan **Merkez Bankası ise 1930** yılında kuruldu.
- Kalkınmanın ana unsuru olarak görülen sanayinin, özellikle özel girişimcilik ve maden işletmeciliğinin teşviki için, "**Teşvik-i Sanayii Kanunu**" **1927'de** çıkarıldı. 25 yıllık yürürlüğü öngörülen bu yasa ile özel girişimciye arazi tahsisi, hammadde ve girdilerde gümrük muafiyeti ile resim ve harçlardan muafiyet tanınıyordu.
- Yine ekonominin hızlı gelişimini yönlendirmek için, bugünkü Ekonomik Konsej niteliğinde "**Ali iktisat Meclisi**" **1927'de** oluşturuldu. Bu kurum, ekonominin ihtiyaç duyduğu yasal ve kurumsal düzenlemelerle ihtiyaç duyulan araştırmaların yaptırılması görevinin üstlendi.

Bütün bu çabalara karşın sanayileşmede arzulanan ivme yakalanamıyordu. Çünkü kalkınma ve sanayileşme için gerekli sermaye birikimi ve özel girişimcilik yetersiz kalıyordu.

Üstüne üstlük 1929-30 Dünya Ekonomik Krizi patlak verdi. Bu ortamı değerlendirmek üzere "**Milli iktisat ve Tasarruf Cemiyet**" (şimdiki Türkiye Ekonomi Kurumu) 22 Nisan 1930'da ulusal sanayinin gelişme yollarını aramak üzere bir **Sanayi Kongresi topladı**. Bu kongrede İzmir iktisat Kongresi'ne göre, daha özel bir alan olan sanayileşme üzerine konular görüşüldü. Bu kongre 1923'ten beri izlenen liberal politikalarda değişiklik yaratacak politikaların ilk habercisi niteliğinde idi. **Sanayinin gelişimi için devletin desteği yetmemişti. Şimdi sıra devletin bizzat kendisinin sanayinin içine daha aktif olarak girmesine gelmişti.**

Sanayi Kongresinin arkasından hazırlanan 21 Mayıs 1930 tarihli hükümet programında bu politika değişikliğinin izleri görülüyordu. Devletin ekonomiye müdahalesi ve düzenleyici rolü vurgulanıyordu. Nitekim Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile Ticarette Tahsisin Men'i ve İhracatın Murakabese Kanunu ile Merkez Bankası'nın kurulması da aynı yıl içinde, devletin ekonomideki daha aktif rolünü gösteren uygulamalar oluyordu.

Dönemin özetlenecek politikaları içinde, ülkenin milli geliri 1928'den 1929'a ikiye

katlanmıştı. 1923'ün GSMH'si 633 milyon TL iken 1929'da 1 milyar 150 milyon TL'ye ulaşmıştı.

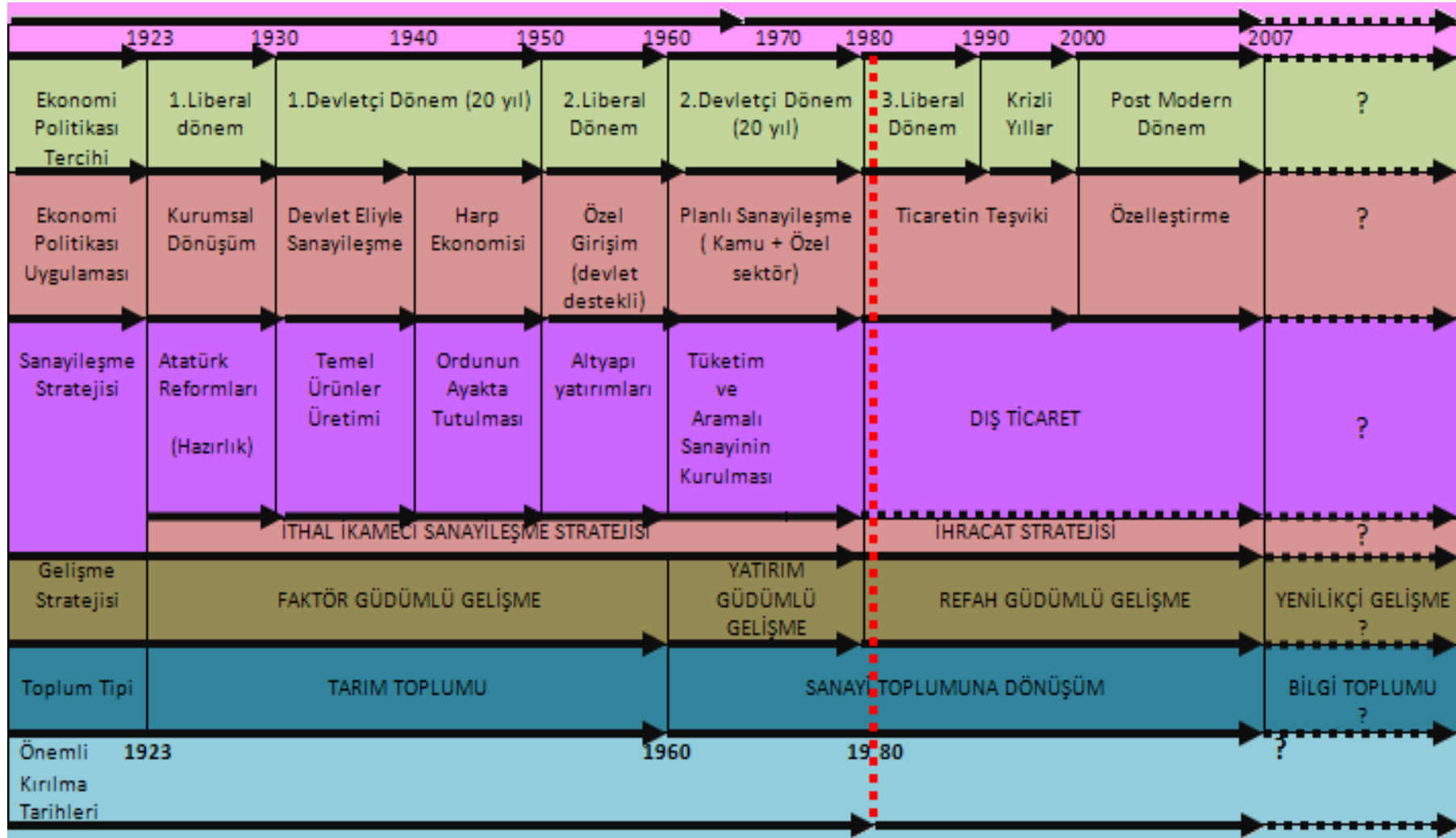
Ancak dünyada tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi 1927'de GSMH'yi cari fiyatlarda azaltırken, 1929 krizinin ülkeye yansması yine 1930 ve 1931 yıllarında GSMH'de ciddi gerilemelere neden olmuştu. Cari fiyatlarla yapılan hesaplamalarda görülen gerileme, sabit fiyatlarla yapılan hesaplamada büyümenin sürdüğünü gösteriyordu.

Büyümedeki artışa karşın ekonominin tarımsal niteliği sürüyordu. Nüfusun yüzde 75'i kırsal kesimde yaşıyor, tarımın milli gelirdeki payı yüzde 67'yi buluyordu. Sanayi, tarımsal ürünleri işleyen küçük işletmelerden oluşuyordu. 1930 yılında sanayinin GSMH'deki payı yüzde 11.4 ve imalat sanayiinin yüzde 10,3 düzeyinde bulunuyordu.

Söz konusu dönemde Türk lirasının değer kaybı yüzde 4 dolaylarında kalıyordu. Bütçe ye para politikalarına titizlik gösteriliyordu. Kurtuluş Savaşı döneminde bile para basma yoluna gidilmemişti. Bütçe denkliğinde titizlik sürüyordu. 1923-32 döneminde yeni olarak yapılan demiryolu, Osmanlı'dan alınan demiryolu ağının yarısından çok daha fazlasını oluşturuyordu. Karayolu (şoselerle) ikiye katlandı.

Lozan'daki düzenleme nedeniyle de dış ticaret ağı 1930'lara kadar sürmüştür. Ancak, gümrükleri 1930'da kendi denetimine alan Türkiye, 1930-33 döneminde dış ticarete açık değil fazla vermiştir. Genç Cumhuriyetin ihracatı tarımsal ürünlerden oluşuyordu. 1923'den 1928'e tüketim malları ithalatı yüzde 81'den yüzde 64'e gerilerken, yatırım malları ithalatı yüzde 6'dan yüzde 15'e fırlamıştır.

Şekil 1: Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Dönüşümler

2. Cumhuriyette Devletçi Dönem (1930-1939): Tarımdan Sanayiye

1923'te Cumhuriyetle başlayan liberal politikalar, ekonomide hızlı gelişmeler yaşanmasına karşı tatmin edici olmaktan uzaktı. Ülke, yoksul ve tarıma dayanan ekonomi geri idi. Varılan sonuçlar, büyük heyecanla başlayan cumhuriyet yönetimi için tatminkâr değildi. Bu durum, dünya krizinin de yarattığı ortamda, yeni arayışları beraberinde getirdi.

Lozan Anlaşması'nın getirdiği kısıtlamalar 1929'da sona erdi. Cumhuriyet hükümeti, Osmanlı borçlarından ancak 1929'da kurtuldu. Sanayi kurumu ve gümrükleri düzenleme yoluna ancak 1930'da gitme şansı bulabildi. Daha önce belirtildiği gibi ekonomide sermaye birikimi yetersizdi. Oysa, ülke ekonomisinin altyapı ihtiyacı büyüktü. Yetmiş nitelikli elemanları yoktu. Ülkenin okumuşları uzun savaş yılları boyunca (Çanakkale ve Kurtuluş Savaşında) önemli ölçüde kaybedilmişti,

Osmanlı'da ticaret ve sanayi azınlıkların elinde olduğu için **girişimcilik kültürü** gelişmemişti. Nihayet, dünya ekonomik krizi bir talep daralmasından kaynaklanıyordu. Daralan talebi genişletmek, dünya ülkelerinde de devletin ekonomide daha aktif olmasından geçiyordu. Bütün dünyada devlet aktiviteleri ön plana çıkıyordu. Rusya'da yeni ekonomik sistem **planlamayı** başlatmış (1927); ABD'de yeni bir refah devleti anlayışı doğmuştu (**1927-New Deal**). Almanya'da Hitler, otobanları devlet eliyle yaptırıyordu. Nihayet 1936'da Keynes, pratik' te yaşanan gelişme trendini, ekonomi bilimi ve ekonomi politikalarına uygulayarak **Keynes devrimini** yaratmıştı.

Türkiye'de 1930'larda başlayan gelişme eğilimi bir bakıma bu gelişmeye paraleldi. Ayrıca 1925'te faaliyete geçen Sanayi ve Maadin Bankası'nın yönetimindeki fabrikalarda oldukça başarılı sonuçlar alınmıştı. Yöneticiler bundan cesaret alıyordu.

1930'da kurulan Cumhuriyetçi Serbest Fırka liberal bir programla politika sahnesinde boy gösterirken, İsmet İnönü 30 Ağustos 1930'da "**ılımlı devletçilik**" kavramını kullanıyordu. Yine Atatürk 1931'de İzmir'deki bir konuşmasına, "Fırkamızın izlediği program, iktisadi açıdan devletçiliktir" açıklamasını yapıyordu. Nihayet 10 Mayıs 1931 CHP Kurultayı'nda parti, devletçilik ilkesini kabullenerek altı ok tamamlanıyordu.

1932 yılına kadar devlet müdahalesini içeren bir seri yasa ile devletin etkinliğinin arttığı bir dönem yaşandı. İthalat, ihracat ve spekülasyonları düzenleyici yasalar çıkarıldı. Bununla birlikte, 1932-34 arasında, özel kesimi güçlendirici önlemlere de başvurulduğu görülür.

1931-32'de hazırlığı yapılan **Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Mayıs 1934'te uygulamaya konuldu**. Böylece devlet öncülüğünde sanayileşme, planlı biçimde gündeme geldi. Belli tesisler; Sovyet, ABD, Alman ve İngiliz heyetlerine ayrı ayrı incelemeler yaptırılarak kurulma kararları verilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile dokuma, maden, seramik, şişe, cam, porselen, kimya sanayilerinde toplam 16 fabrika kuruldu. Bu işletmelerin hepsi ithal ikamesi sağlayan endüstrilerdir. Sanayi ve Kredi Bankası ile Sanayi Ofisi bu kez yerini **Sümerbank'a** bıraktı. Madencilik alanında **Etibank** kuruldu, İş Bankası'nın sanayileşmede katkıları devreye girdi. "**Kadro**" dergisi, bu dönemde çıkarak, **devletçiliği ve planlı ekonomiyi savunurken, İş Bankası grubu daha esnek bir sanayileşmeyi savunur**. Devletçilik, 1937'de Anayasa'ya da girdi.

Birinci Sanayi Planı döneminde, öngörülen yatırım tutan 44 milyon TL iken uygulamada 100 milyon TL'yi buldu. Yatırımların yüzde 36'sı dokuma alanına, yüzde 23'ü demir-çeliğe ayrılmıştı. Planda öngörülen işletmelerin faal olmasıyla yıllık 75 milyon TL üretim gerçekleşmiştir ki, bu rakam, toplam ithalatın yüzde 43'üdür.

Bu dönemdeki sanayileşmenin itici gücü **Sümerbank** olmuştur. Ayrıca Türkiye Emlak Kredi Bankası (1936), Denizbank (1927), Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (1938)'te kurulmuş ve Ziraat Bankası (1937) yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. 1936'da bir **Endüstri Kongresi** düzenlemiş, kongreye yalnızca kamu kurumu temsilcileri katılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı zamanından önce başarı ile bitirildi. Sanayileşmede ciddi bir atılım sağlandı. **Enflasyonsuz bir ortamda bütçe kaynakları içinde** yatırımlar gerçekleşti. **İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı için 1936'da hazırlıklar** başladı. Daha kapsamlı, **ara mallarının üretimine ve ihracata yönelik bir planlama hazırlanmışsa** da , İkinci Dünya Harbi'nin ayak sesleri yüzünden; **1938-1943** yılları için öngörülen bu planın uygulanmasına geçilemedi.

1930-40 arasında Türkiye bir yandan buğday üretimini ikiye katlayıp, diğer tarım ürünlerinde önemli gelişmeler sağlarken, **hızlanan sanayileşme nedeniyle tarımın milli gelirdeki payı 1938'de yüzde 48'e geriledi.** Ülkede sanayileşme yönünde köklü bir değişim başladı. Sanayide yaşanan bu atakla kurulan işletmeler yanında **1936'da iş Kanunu çıkarıldı.** Bu dönemde ekonomide büyüme, büyük işletmelere ve şirketleşmelere yönelimi artırdı. Hammadde kullanımında artışlar yaşandı. Dönem; 1938 yılı dışında dış ticaret açığı vermedi.

Dönemin başında ikinci bir parti ile bir **demokrasi denemesine** girildi. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması gibi gelişmeler dönemin kayda değer politik gelişmeleridir. Nüfus 11 milyondan 17 milyona, okuma-yazma oranı yüzde 20'ye, demiryolu 4 bin km.den 7 bin km'ye çıkarken demir-çelik, çimento ve şeker fabrikalarını da kuran Türkiye, sanayileşmede ciddi bir hamle yaptı.**Temel mal ve ürünlerde önemli ithal ikameleri sağlandı. Bu yüzden dönem,"ithal ikameci sanayileşme dönemi" olarak da adlandırılmaktadır.**

3. Harp Ekonomisi Dönemi (1940-1950)

İkinci Dünya Harbi'ne Türkiye katılmadı. Ancak ekonomisi savaştan köklü biçimde etkilendi. Büyük bir heyecan ve başarı ile yürütülen sanayileşme hamlesi kesildi. Yapılan ikinci sanayi planı bir daha inmemek üzere rafa kalktı. Savaşa her an hazır olunması ve harp ekonomisi uygulaması üretim ve milli gelirden köklü düşümlere yol açtı. Çalışabilir kuşağın silah altına alınması **tarımsal üretimde köklü düşümlere** neden oldu. **Daralan üretim, kaçınılmaz olarak, fiyat artışları, hayat pahalılığı, karaborsayı ve harp zenginlerini** gündeme getirdi. Bu durumu düzeltme ve kontrol altına alma düşüncesiyle **Milli Koruma Kanunu (1940) ve Varlık Vergisi (1942) gibi yasalar çıkartıldı.**

Öncelikle askeri ihtiyaçların karşılanması yoluna gidildi. **Harp ekonomisinde ekonominin büyümesi negatif değerler aldı.** Dönemin ilk yarısında ekonomi **yıllık ortalama yüzde 6.6 oranında küçüldü.** Yalnızca 1942'de pozitif büyüme görüldü. **1939'da 2.044 TL olan kişi başına gelir 1945'te 1259 TL'ye geriledi. Ancak 1946'da harp sonrasında bir üretim sıçraması yaşandı.** Gerek tarım, gerekse sanayide üretim patlaması oldu ve yüzde 32'lik bir büyüme hızına ulaşıldı.

1945-50 arasında ekonomide yüksek büyüme hızı sürdü. Ayrıca ekonomide özellikle 1947'de bir seri yasal değişiklikler yapıldı. 1946'da çok partili sisteme geçiş politik açılarından ülkede yeni bir dönemi başlattı.

4. İkinci Liberal Dönem(1950-1960):"Özel Girişimci " Sanayileşme Dönemi

1930'lann devletçi ve 1940'lann harp ekonomisi uygulamaları ve harbin toplumdaki tahribatı toplumda yeni arayışları gündeme getirdi. 1924'de ve 1930'da tekrarlanan çok partili demokratik sürece geçiş denemeleri , cumhuriyet karşıtı güçlerin, muhalefet partileri içinde toplanma eğilimi göstermesi nedeniyle başarısız olmuştu. Oysa 1946'da kurulan DP kadroları, CHP içinden ayrılarak ve Cumhuriyet'in değerlerine sahip çıkarak, yeni bir dönemin başlamasını sağladılar. DP, 1950'de iktidar olunca, **20 yıllık devletçi gelenek yerine, liberal eğilimleri olan yeni bir dönem başladı.**

1930'lann yerli sanayii devlet eliyle kurma gayretleri başarılı olmuş, ancak harp

nedeniyle aksamıştı. **İthal ikameci politika, yavru sanayilerin palazlanması için dışa kapalı, korumacı politikalara ağırlık vermişti.** İkinci liberal dönem olan 1950-60 arası, yeni politikalara sahne oldu. Ülkede çok partili demokratik dönem başladı. 1947'deki Marshal Planı çerçevesinde Türkiye Batı ve ABD ile daha yoğun ilişkiye girdi. Kore Savaşı ve arkasından NATO üyeliği Türkiye'nin dışa açık politika üretmesine yol açtı. Dışa açık politikada, bir tarım ülkesi olan Türkiye, tarımsal ürünler ihracı yanında , **tarıma dayalı sanayileşmeye** yönelim gösterdi. Böylece, **özel girişimciliği öne çıkaran, tüketim malları sanayi ağırlık kazandı.** Bu durum batı ülkelerinin sanayi ürünlerine yeni bir pazar yarattı. Türk tarımında traktör ve gübre kullanımı hızla artmaya başladı. Demiryolu yerine karayolları ve dolayısı ile motorlu araç ithaline yönelik gelişmeler oldu.

Tüketim mallarına öncelik veren hafif sanayileşme modeli için pazarların bütünleşmesi ve kentlerin birbirine bağlanması gerekiyordu. Bu nedenle karayolu başta olmak üzere **altyapı yatırımları önem kazandı**, ithal edilen bazı sanayi ürünleri "montaj" aşamasını ülkeye taşımaya yöneldi. Ancak doğal olarak ağırlık, halkın refahını doğrudan ilgilendiren tüketim mallarına dayanıyordu.

1930'lann devlet eliyle sanayileşmesi, 1950 'lerin özel girişimciliği teşvik politikası , ülke sanayileşmesinde kamu ve özel kesimin birlikte ve birbirini tamamlayacak bir gelişme sürecine girmesine fırsat yaratmış oldu. 1950-60 döneminde ekonominin büyüme hızı belli bir istikrar kazandı. Yalnızca 1953'te yüzde üçlük bir gerileme yaşanır. Nedeni ise tarımda kötü bir yıl geçirilmesidir. 1950-55 arasında yıllık ortalama yüzde 7 iken, 1955-60 arasında ise büyüme yavaşladı ve yüzde 5 dolayında bir hıza ulaşabildi.

1930'lar sanayilerin ve sanayileşmenin yeşerdiği yıllarken; 1950'ler özel girişimciliğin ve onun ön koşullarının ve altyapı donanımının yaratıldığı yıllar oldu. **Kentler ve pazarlar, ulaşım altyapısı ile ekonomik bütünleşmeye yöneldi.** 1930'lann mirası olan KİT'lerin özel sektöre devri, başlangıçta olduğu gibi 1950'lerde de gündemde kaldı. Ancak getirilen yeni yapılanma, KİT'leri daha da güçlendirdi.

5. Planlı Sanayileşme ve Kalkınma (1960-1980):Faktör GÜdümlü Kalkınmadan Yatırım GÜdümlü Kalkınmaya

Türkiye 1963'te ilk kalkınma planını uygulamaya koydu. Bu planlar **1930'lann sektörel sanayi planlarından** daha kapsamlı **makro kalkınma planlarıdır.** Planlı dönem 1980'deki politika değişikliğine kadar sürdü. Türkiye ekonomisi bu dönemde **sanayileşme humması** yaşadı. Her ile fabrika kurulması sevdası vardı. Bu dönemde ekonomide sanayi ve hizmetlerin ağırlığı artar. **1960-79 arasında ekonomide negatif büyüme hızı ile karşılaşılır. Ortalama büyüme hızı yüzde 6'dır.** Ekonomideki bu büyüme daha çok sanayi ve hizmetlerden kaynaklandı. Sanayideki üretim endeksi ilk plan döneminde (1963-67), 1962'deki değeri 100 alındığında 1967'de 183'e yükseldi.

İkinci plan döneminde sanayi yine sürükleyici sektördür. İmalat sanayiinin milli gelirdeki payı hızla arttı. **Ekonomide tüketim mallarından ara malları üreten sanayilere yönelim 1965'ten sonra yavaş yavaş hızlandı.** Tüketim malları sanayi içinde de tarıma dayalı sanayilerin payı azalma gösterir. **Buna karşılık dayanıklı tüketim mallarının payı daha hızlı bir artış gösterir.** Artık ekonomide sanayi sektörünün payı giderek daha belirgin konuma gelir. Bu sanayileşme sürecinde **özel kesim hızlı bir gelişme göstermekle birlikte, kamu yatırımları da ağırlığını korudu.**

Sanayileşen Türkiye'nin yaygın altyapı ihtiyacı, yol, ulaşım, haberleşme ve enerji gibi alanları kamu yatırımlarının payını artırdığı gibi, kamu doğrudan özel mal üreten alanlarda da aktif olarak varlığını sürdürdü. Ekonomide sermaye birikimindeki zayıflık, bir yandan kamunun payının yüksekliğine, diğer yandan ekonomide küçük işletmelerin payının yüksek olmasına yol açtı.

1950'li yıllarda ekonomiye verilen ivme, sanayileşme olarak 1980'e kadar sürdü. Daha önce belirtildiği gibi 1950-79 döneminde sanayi sektöründe negatif büyüme hızı ile karşılaşılmadı. Bu dönemin 14 yılında sanayideki büyüme hızı yüzde 10'a yakın veya yüzde 10'un üzerinde gerçekleşti. Hizmetler sektöründeki gelişme hızı, sanayi sektörünün altında, ancak genellikle ona paralel bir gelişme gösterdi. Tarımsal büyümede ise hızlı dalgalanmalar yaşanırken büyüme hızının giderek düşme trendi sürdü.

1950-80 dönemi içinde yurtiçi tasarrufların GSMH içindeki payı yüzde 12-15 dolayından yüzde 20-22' dolayına çıktı. Buna paralel olarak **sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı yine yüzde 11-15 dolayından yüzde 22 dolaylarına yükseldi.** 1950 ve 1960'da kişi başına ihracat 12 dolar düzeyinde iken, 1980'de 65 dolar düzeyine ulaştı. Tarımsal ürünlerin ihracattaki payı 1950'de yüzde 90'ın üzerinde iken, 1980 yılında yüzde 57'ye geriledi. Sanayi sektörünün payı ise yüzde 36'ya ulaştı. **M. Porter**'in deyimi ile, bu dönemde Türkiye "**Faktör Güdümlü**" gelişme döneminden "**Yatırım Güdümlü Gelişme**" dönemine girdi.

İthalatta ise daha hızlı bir patlama yaşandı. 1950'de kişi başına ithalat 14 dolar dolayında ve 1960'da 17 dolar iken, 1980'de 178 dolar düzeyine yükseldi. Başlangıçta tüketim malları ithalatının payı oldukça yüksek iken, **dönem içinde ithalatın ağırlığı hammaddeye kaydı.** Hızlanan ithalat nedeniyle dönemin başında ihracatın ithalat karşılama oranı 1960'da yüzde 69 iken, 1980'de yüzde 37'ye geriledi.

1950-54 arası ile 1960-70 arasında enflasyon oranları yüzde 10'un altında gerçekleşirken, 50'li yılların ikinci yarısında yüzde 15-20 düzeyinde, gerçekleşirken 1970'li yıllarda enflasyonda başlayan hızlanma bugünlere kadar hızını genellikle yüzde 50'nin üzerindeki değerlerde korudu. 1950'de doğumda ortalama yaşam beklentisi 44'den 1980'de 61'e yükseldi. **Kentleşme hızı yüzde 5 dolayındaki değerlere ulaştı. Hızlı bir göç ve kentleşme, beraberinde gecekondulaşmayı getirdi.**

1960 yılı bir askeri müdahale ile başladı. 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başı öğrenci hareketlerine sahne oldu. Ülkede sosyal huzursuzluklar yaygındı. 1961 Anayasası'nın getirdiği **özgürlüklerin, sindirilmeden sağlıklı kullanımı 1971'de askeri müdahaleyi getirdi.** Bu süreçte toplumun sağ-sol şeklinde politize olması ve **politik sürecin kaba kuvvet unsuru içermesi 1980 askeri müdahalesine yol açtı. Dönemin ikinci yansı siyasi istikrarsızlıklarla** geçti. Yaşanan koalisyonlara katılan küçük partiler, devlet kurumlaşmasına liyakat sistemi yerine, **politik ilişki ve yandaşlık** kriterlerini taşıdı. **1980 yılına gelindiğinde çarpışan ideolojiler, toplumda can güvenliğini ortadan kaldırmıştı. Yok olan politik istikrar, ekonomide de istikrarsızlığa yol açtı ve enflasyonda patlama yaşandı. Sosyal ve politik sorunlara rağmen bu dönemde, yatırım güdümlü gelişme süreci ,tüketim ve aramaları sanayisini kurmuş bir ekonomi yarattı.**

6. Üçüncü Liberal Dönem (1980-1990): Sanayileşmeden İhracata ya da "Refah Güdümlü Gelişme"ye geçiş

1980'de yaşanan askeri darbe ertesinde önce karaborsayı önleyecek olan **24 Ocak ekonomik önlemleri** alındı. Fiyat istikrarında ilk iki yılda olumlu sonuçlar elde edildi.

Piyasa sistemi yönünde bir zihniyet değişimi yaşandı. Merkezi kararlar yerine, piyasa sistemi ile uyumlu ve piyasa güçlerini öne çıkaran uygulamalara gidildi. 1930'lu yıllardan beri, piyasalara müdahaleci mantıkla getirilen bazı yasalar, örneğin "**Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu**" değiştirildi. Köklü yasal düzenlemeler yapıldı. Yapılan düzenlemelerle toplumda özellikle **girişimcilik bağlamında köklü zihniyet değişimi getirdi.**

Esasen bu değişim, bir bakıma bütün dünyada gerçekleşen **bilgi toplumu ve**

küreselleşme sürecine geçişin Türkiye'ye yansıyan rüzgarlarının yarattığı bir etkiydi.

Bu sayede 1930larda başlayan **dış rekabetten korunan ithal ikameci sanayileşme modeli terk edilerek, dışa açılma ve ihracatın sürüklediği** bir ekonomik modele geçiş sağlandı. Bunun için **ihracata teşvikler ve kolaylıklar** getirildi. İhracat artışı ile 1980 ekonomik krizine yol açan ekonominin **döviz darboğazına** çözüm getirildi.

Dönemin bir özelliği yüksek enflasyonun ilk yıllarda yüzde 100'ün üzerindeki değerlerden yüzde 25'e doğru çekilebilmiş olmasıdır. Ancak ilerleyen yıllarda hızlı artış gösteren yüksek enflasyon döneme damgasını vurdu. Bir yandan yüksek enflasyon, bir yandan dönemin başında sendikal hareketlerin baskı altına alınması, ücret ve maaşlarda hızlı düşüşe yol açarak gelir dağılımında köklü bozulmaları beraberinde getirdi. 1970'li yılların sonunda ücretlerin milli gelirdeki payları yüzde 35 dolayına tırmanmışken dönem sonlarına doğru yüzde 15'in altına düştü. Bu durum orta tabakanın eriyerek toplumda gelir dağılımının ve sosyal dengelerin bozulmasına neden oldu. Dönemin bir diğer özelliği ise, ekonomide kamunun ağırlığını azaltan gelişmelerdi. Bu durum, sanayileşmede belirleyici olan devletin doğrudan verimli yatırımlardan çekilmesi ve sadece altyapı alanındaki yatırımlarla yetinmesini beraberinde getirdi.

1984'e kadar yüzde 4 veya altında kalan büyümenin, 1988'e kadar geçen sürede hızlandığı, 1986-87'de yüzde 7-10 dolaylarında büyüme hızlarına ulaşıldığı, ancak son iki yılda yüzde 2'nin altında büyüme hızlarına düşüldüğü görülür. Dönem içinde kişi başına milli gelir, 1987 fiyatlarıyla 1980'deki 1338 dolarlık bir değerden, 1990 yılında 1762 dolara yükseldi.

Yurtiçi tasarruf ve sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki oranları, 1980-85 arasında yüzde 16-20 arasındaki değerlere düşerken, dönemin ikinci yansında hızlanarak yeniden yüzde 20'nin üzerindeki değerlere ulaştı. Ülkenin dışa açılma süreci nedeniyle 1980'de 11 milyar doların altında olan dış ticaret hacmi 1990'da 35 milyar doların üzerine çıktı. İhracatın GSMH içindeki payı 1980'de yüzde 4 dolayında iken 1989'da yüzde 10'un üzerinde gerçekleşti. İthalata GSMH'deki payı ise aynı dönemde yüzde 11 dolayından 14.5'e çıkmıştır. İhracata ithalatı karşılama oranı dönemin başındaki yüzde 40'luk düzeyden yüzde 70'lerin üzerindeki değerlere çıktı. Ancak dönem içinde TL; dolar karşısında ciddi değer kaybına uğradı. 1980'de ortalama dolar kuru 76 iken, 1990'da 2607'ye ulaştı.

Dönem başında yüzde 42 olan kent nüfusunun dönem sonunda yüzde 54'e ulaştığı görülür. Kentleşme hızı yaklaşık yüzde 5 dolayında gerçekleşti. Dönemin ilk yansı, 1980 askeri müdahalesi nedeniyle demokrasinin tamamen veya kısmen askıya alındığı yıllardır. 1982'de getirilen yeni Anayasa'da, özgürlükler 1961 Anayasası'na göre daraltılmış ve kısıtlanmıştır. Kapatılan partiler nedeniyle politik yapılanmada çalkantılar yaşanmıştır.

Türkiye 1987'de Avrupa Topluluğuna üyelik için başvurmuş ise de; bu durumu nedeniyle Türkiye'nin üyeliği, "ehil" olmakla birlikte, yeterli olmadığı gerekçesiyle reddedildi. Güneydoğu'da PKK terörünün hortlayıp hızlanması ve Türkiye'yi uzun yıllar meşgul edecek biçimde ivme kazanması bu dönemde oldu.

1980'li yılların **ihracata dayalı gelişme stratejisine paralel olarak**, toplumda geleneksel düşüncelerden **liberal düşünceye doğru bir zihniyet yenilenmesi** sağlamışsa da; bu dönemin ihracatı bir dönem öncesinin, sanayi tabanını kullanan, ancak **yüksek enflasyon ve faiz sarmalı nedeniyle, yatırım güdümlü sanayileşmeyi** terk ederek, **geçmişin nimetlerini ve birikimini kullanan "refah güdümlü gelişme" dönemi olarak kendini gösterir.**

7. Ekonomide Krizli Yıllar(1990-2001):Refah Güdümlü Gelişimin İflası

1990'lı yıllar ekonomide yüksek enflasyonun sürdüğü; 1994 ise ekonominin krize girdiği yıl oldu. Bu dönemde enflasyonun ortalama düzeyi sürekli yükseldi. Enflasyon basamak basamak sürekli ilerledi. 1980'de olduğu gibi enflasyon, yüzde 100'ün üzerindeki

değerlere bu dönemde yeniden ulaştı.

Bütçe açıklan, KİT açıklan, belediyelerin açıkları, sosyal güvenlik kurumlarının ve tarımsal destek fiyatları verilen birliklerin açıkları hızla arttı. Bunlar, "5 kara delik" olarak gündeme geldi. Bu kara deliklerin ekonomideki yükü, altından kalkılmaz boyutlara ulaştı. Açıkların kapatılması için kamunun-sürekli borçlanma yoluna gitmesi, bütçe üzerinde faiz yükünün sürekli tırmanması sonucunu doğurdu. Enflasyonist ortamda devletin sürekli borçlanmaya yönelmesi, enflasyon-faiz ve borç sarmalının giderek güçlendiği bir dönemi yarattı. Bu durum bütçede faiz yükünün sürekli artmasına yol açtı. Bütçedeki faiz yükünün oranı 1999 için yüzde 50'ye doğru tırmandı.

Böylesi bir ortamda reel **yatırımlar gerilerken, işletmeler karlarının büyük kısmını faaliyet dışı alandan; yani faizden elde etmeye başladılar.** 500 büyük işletmenin o yıllarındaki karlarının yüzde 52-54 arasındaki kısmı faaliyet dışı, yani faiz gelirlerinden oluşurken, 1998'de yapılan araştırmalarda küçüklere doğru yöneldikçe bu oranın yükseldiği ve yüzde 70'lerin üzerine çıktığı görüldü. İlerleyen yıllarda bu oranlar katlanarak artmaya devam etti.

Devletin borçlanması, finans kesiminin olduğu kadar reel kesimin de kolay ve rahat yoldan; yani devlet tahvili veya hazine bonosu yoluyla yüksek kazançlar elde etmesi sonucunu doğurdu. Bankalarda yüzde 100 devlet güvencesinin bulunduğu bu dönemde banka sayısı 80'i aştı.

1991 ve 1994 kriz yılı dışında ekonomi hep yüzde 6'nın üzerinde büyüme hızına sahip oldu. Zaman zaman yüzde 8-9'a dolaylarında büyüme hızları gerçekleşti. Ancak kriz yılında ekonomi yüzde 6 oranında küçüldü. 1998 yılında kişi başına düşen milli gelir cari fiyatlarla 3.156 dolara ulaştı.

1980'li yıllarda başlayan dışa açılma 1990'lı yıllarda devam etti. Özellikle dışa açık sektörlerde büyüme daha hızlı gerçekleşti. Turizm ve tekstil başta olmak üzere, belli sektörler canlılığını sürdürdü. Dışa açılabilen iller, "Anadolu Kaplanları" olarak öne çıktı.

1980'li yılların sonunda ihracatın GSMH'deki payı yüzde 12.8'e kadar çıkarken, 1990'lı yılların ilk yansında yüzde 8.5 dolayına kadar düşmüş; ancak '94 krizinden sonraki dönemde yeniden yüzde 13-14'lere doğru tırmanmıştır. İthalatın payı, ise yüzde 14 dolayından, yüzde 24 dolayına tırmandı. Bu durum cari işlemler açığının artırdı. İhracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 50-60 bandına geriledi.

Dönemin başında "ekonomi ve toplumun yeniden yapılanması" tüm partilerin sloganlarına girmişti. Ancak zaman içinde yaşanan güncel sorunlar, yeniden yapılanmanın gündemden düşmesine yol açtı.

Dönemde genellikle orta sağ ve orta sol partilerin koalisyonları geçerli oldu. **Politik istikrarsızlık**, dönemin önemli bir özelliği oldu. Ülkede yeniden yapılanma ihtiyacı sürerken, hızlı kentleşme ve Güneydoğu sorununun yoğun bir göçe neden olması, yüksek enflasyon ve benzeri nedenler kentlerde sosyal yaşamın zorlaşmasına yol açtı. Kent ve kırsal nüfusun payı yüzde 65 ve 35 olarak gerçekleşti. **Biriken sorunlara çözüm üretilemezken, ekonomide faiz ve kent rantından dolayı zenginleşme süreci yaşandı. Bu durum toplumda kolay yoldan kazanç elde etme arayışlarını hızlandırırken, enflasyonist ortamda, sosyal kesimler arası uçurumun artmasına yol açtı. Toplumda bir yandan mafyalaşma, diğer yandan ahlaki çöküntü ve sosyal tepkilerin hızlanması birlikte geldi. 1980'li yıllar döneminde başlayan " Refah Gülümlü Gelişme" yaklaşımı, bütün ağırlığı ile ekonomiye hakim oldu.**

Sonuçta tarihin bir cilvesi olarak aynı adı taşıyan ve o güne kadar sistem dışı görülen **Refah Partisi**, ülkenin en güçlü partisi olurken, koalisyonla iktidara gelmesi, bu kez toplum ve devlet düzeyinde krizlerin yaşanması siyasi istikrarı daha da bozdu.

RP iktidarının irticayı cesaretlendirmenin ötesinde, destek vermesi, ordunun üst düzey yönetimini harekete geçirdi. Sonuçta, RP iktidardan düşürülerek kapatıldı. Ülkedeki

irtica ve türban tartışması güncelliğini korumaya devam etti. Bu arada 8 Yıllık Eğitim Yasası, ordunun baskısıyla çıkarılıp yürürlüğe konuldu. **Türkiye'nin bu dönemdeki genel görünümü, ülkenin tümüyle bir yönetim zaafı içinde bulunduğunu yansıtıyordu.**

1980' li yıllarda başlayan IMF ile ilişkiler bu dönemin ekonomi politikalarını belirledi. İstikrar arayışının maliyeti genellikle ücretlilere kesildi. Yaşanan krizlerden çıkış arayışlarıyla tasarruf tedbirleri iş ve aş sorununu gündeme taşıdı. Bu süreçte **IMF, Türkiye'deki ekonomi politikaları ve istikrar arayışının daha etkili baş mimarı olarak yerini aldı.**

AB ile ilişkiler 1994 sonunda gümrük birliğine katılmamız şeklinde gerçekleşti. AB, gümrük birliğine giriş için 2 önemli koşul öne sürdü.

Birinci koşul rekabet yasasının çıkması ve rekabet kurumunun kurulmasıydı.. İkinci koşul ise, 1982 anayasasının sendika oda ve derneklere getirdiği siyaset yasağı ile katılımcı demokrasiyi engelleyen düzenlemelerdi. Bu düzenlemelerin yasal temeli Gümrük Birliğine girişimize yetiştirilirken, uygulamaları daha ileri yıllara sarktı.

90'lı yıllara ,1991 deki bir krizle başlayan Türkiye, 1994'te çok daha derin bir krizle sarsıldıktan sonra, 1998 Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle 1999 da da çok derin bir kriz yaşadı. Bu krizde, aynı yıl yaşanan depremlerin etkilerini de göz ardı etmemek gerekir.**1990'lı yıllara krizle girildi ve krizle bitirildi.**

Enflasyon %60-106 bandında gezindi. Türkiye ekonomisindeki istikrarsız görünüm; 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca artan kamu açıkları, yüksek enflasyon seviyesi ve dalgalı büyüme yapısı ile 2000'li yıllara doğru süreklilik kazandı.

Artan kamu harcamalarının yurtiçi mali piyasalar üzerindeki baskısının yanı sıra, bu dönemde yaşanan, krizlerin de etkisiyle reel faizler hızla yükseldi. Artan reel faiz oranları, kamu açıklarını daha da arttırıp borç-faiz kısır döngüsünü sürdürülemez boyutlara ulaştırdı.

Türkiye ekonomisinin makro dengelerinde ortaya çıkan bu sürdürülemez yapı, orta vadeli ve kapsamlı bir programın uygulamaya konulmasını zorunlu hale getirdi. Bu gelişmeler çerçevesinde 2000 - 2002 dönemini kapsayan bir makro ekonomik program 9 Aralık 1999 tarihinde **"Enflasyonla Mücadele Programı" adı altında uygulamaya konuldu. Bu program Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından 3 yıllık bir süreyi kapsayacak olan Stand-by anlaşması ile de desteklendi.**

Enflasyonla Mücadele Programı'nın başladığı tarihten Kasım krizine kadar henüz bir yıllık süreç geçmişti ki, bu bir yıllık sürecin sonunda program hedefleri bazı alanlarda yakalandı. Kamu maliyesi konusunda, hükümetin program hedeflerine ciddiyetle uyması ve mali disiplini sağlaması sonucunda, kamu sektörü faiz dışı fazla hedefi aşıldı; ancak enflasyon oranı, cari açık ve büyüme oranlarında hedefler tutmadı. İstenen hızda düşmeyen ve kemikleşen enflasyonla sabit döviz kurunun birleşmesi sonucunda yerli para aşırı değer kazandı; cari işlemler açığı arttı; bunun da daha sonraki dönemde talebi kısıcı, resesyona yol açıcı bir etki yaratacağı beklenir oldu.

Bu dönemde **yapısal reformlar** alanında önemli gelişmeler yaşandı. Uzun yıllardır açık veren Sosyal Güvenlik Sistemi yeniden düzenlendi ve sistemin aktif ve pasifleri arasındaki dengenin sağlanması yönünde önemli adımlar atıldı. Tarımda doğrudan gelir desteği sistemine geçişin ilk adımları atıldı. Kredi faizleri kaynak maliyetlerine göre belirlendi. Mali Sektör Reformu sonucunda kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ile sektörünün düzenlenmesi, gözetimi ve denetimi işlevlerinin tek bir otorite altında toplanması hedeflendi. Özelleştirme alanında önemli gelişmeler kaydedildi.

Ancak, programda yaşanan tüketim, büyüme, enflasyon ve cari açığıdaki ciddi hedef sapmalarının ve bazı yapısal reformlardaki gecikmelerin (Telekom satışının gecikmesi, kamu bankalarının satılmaması, bankacılık sektöründeki düzenlemelerin

gecikmesi, bütçe dışı fonların denetimlerinin gerçekleştirilemeyeşi); gelirler politikasındaki yetersizlikler ve uygulanan politikalar konusunda toplumsal uzlaşma yetersizliği, programa duyulan iç ve dış güvenin zayıflamasına yol açtı. Programa duyulan güvenin azalması, 2000 yılının ikinci yarısında Türkiye'ye dış kaynak girişinin azalması ve aşırı değerli TL.ile birlikte bankaların açık pozisyonları programın sürdürülemez olmasına yol açtı.

2000 sonbaharında Türkiye'nin dış piyasalarda borçlanma faizi üzerindeki risk primi yükselmeye başladı ve kriz ortamına doğru yol alındı. Kasım ayında yaşanan kriz başlangıçta tek bir bankaya özgü bir likidite sorunu gibi göründüyse de, aslında altında yatan, kamu iç borçlanma kağıtlarını tutanların bunların finansmanını yapamaması ve dolayısıyla da finansal kesime, kamuya ve programa duyulan güvenin zayıflamasıydı.

Uygulanmakta olan **kur çapasına dayalı para politikası** gereği likidite yaratım mekanizmasının döviz girişine dayandırılmış olduğu bir yapıda, dış kaynak imkanlarındaki bu daralma likidite artışının da yavaşlamasına yol açtı.. Bankacılık kesiminin likidite, faiz ve kur risklerine karşı duyarlılığının daha da arttığı bir dönemde ortaya çıkan faizlerdeki yükselme eğilimi sonucunda Demirbank, TMSF'ye devredilirken, özellikle yabancı yatırımcıların izlenmekte olan programın sürdürülebilirliği üzerindeki endişeleri artırmış ve ülkeyi terk etme çabaları sonucunda TCMB 6 milyar dolar civarında döviz satışında bulundu.Bu süreç kasım Krizini yarattı.

Kasım krizi, bankacılık kesiminde yarattığı sarsıntıyla birlikte, programın en sağlam ayağı sanılan para ve kur politikalarının da çökmesine yol açmış; programa güveni ciddi şekilde bozmuştur. Programın bütünüyle gözden geçirilmesi gereği doğmuş; yapısal reformların hızlandırılması kararlaştırılmış ve yürütülmekte olan Stand-by düzenlemesinin 7.5 milyar dolar tutarında Ek Rezerv Kolaylığı ile desteklenmesi yönünde IMF ile anlaşma sağlanmıştır.

Kasım Krizi sonrasında alınan önlemler ve IMF ile varılan anlaşma sonucunda mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen giderilmiş, TCMB'nın döviz rezervleri artmış ve faiz oranları kriz ortamına göre önemli ölçüde gerilemiştir. Fakat faiz oranları, kriz öncesi seviyelerine inememiş ve krizden sonra iç borçlanma piyasası toparlanamamıştır. Bir yandan devalüasyon riski, öte yandan yüksek faizler nedeniyle, aşırı şekilde gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankaları ve portföylerinde yoğun olarak DİBS bulunduran TMSF kapsamındaki bankaların mali yapıları iyice bozulmuştur. Ayrıca, IMF kredisi, ek rezerv olanağı biçiminde verilmiştir ve vadesi oldukça kısa, maliyeti de yüksektir. Bunun sonucunda TCMB'sı ilan edilen döviz kuru politikasını çok yüksek bir maliyetle savunabilmişti. Ancak, daha sonra olabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü büyük ölçüde azalmıştı.

Ekonomik yapının temel zaaflarının ve programın zayıflıklarının aynen sürmesi nedeniyle istikrar kısa süreli oldu ve programın sürdürülebilir olmadığı kısa süre içerisinde açıkça ortaya çıktı. Yabancı para çok kısa bir vade ararken; yurtiçi borç verebilir fonlar piyasasında da borç verenler, benzer şekilde, giderek daha kısa vadeler ve giderek yükselen risk primleri talep etmeye başladılar. Faizler yeniden yüzde 70'lere çıkmıştı. Bu gelişmeler; iç borç çevriminin sürdürülebilirliği konusunda ciddi tereddütlerin bir nedeni olduğu kadar bir yansıması da oldu. Yükselen iç borç stoku, düşmemekte direnen enflasyon oranı ve de TL'nin süregiden aşırı değerlenmesi, kur çapasının sürdürülebilirliğini de kuşkulu kıldı. Piyasada oluşmuş bulunan bu kuşkular nedeniyle, krizin başlaması sadece bir "kivılcım"a kalmıştı ki, tam üç ay sonra 19 Şubat 2001'de önemli bir Hazine ihalesi öncesinde Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışma ikinci bir spekülasyon saldırıyı başlatmış ve döviz krizi patlak vermiştir.

22 Şubat sabahı Türkiye, bir devalüasyonla uyandı. 14 aydır sürdürülen istikrar uygulamalarının odak noktasını oluşturan **kontrollü döviz fiyatı politikasından** vazgeçilerek, döviz fiyatlarının dalgalanmaya bırakıldığına ilan edilmesiyle birlikte ortaya çıkan manzara ise belirsizlik görünümü oldu. Döviz fiyatlarının serbest bırakılması

kararıyla birlikte döviz fiyatlarından ve para politikalarından sorumlu Merkez Bankası, doların fiyatını 1 milyon 50 bin lira olarak açıklamasıyla, devalüasyonun %40 dolaylarında olduğu görüldü.

Gecelik faiz oranları görülmedik oranlarda yüzde binler ve onbinlerle ifade edildi, mevduat faizleri %4.000-5.000'leri gördü, kredi kartlarının gecikme faizleri %19.500'e yükseltildi, kredi faizleri %4.000'ler olarak tebliğ edildi.

8. Post Modern Muhafazakar Dönem (2001 Sonrası)

Şubat krizinin ardından Dünya Bankası'nda görevli **Kemal Derviş**, Devlet Bakanlığı'na getirildi. Krizden 3 ay sonra, 14 Nisan 2001 **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** (GEGP, oluşturdu ve 3 Mayıs 2001 tarihindeki IMF'ye iletilen niyet mektubu ile yeni talepler bildirildi. Türkiye 1961'den beri IMF ile 19 ayrı stand by anlaşması yaptı. Bunların bir çoğu başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak 2001 yılında yapılan ve en kapsamlısı olan anlaşma günümüzde de devam ediyor.

Son 30 yılda yaşanan kronik yüksek enflasyon ve kamu açıkları Türkiye'nin potansiyellerinin kullanımı ve atılım yapmasının temel engelleri oldu. Sağlıklı bir ekonomi ve AB'ye tam üyelik perspektifinden bakıldığında Türkiye'nin en kısa sürede enflasyon sorununu kalıcı biçimde çözmesi, kamu dengesini sağlıklı bir yapıya kavuşturması ve istikrarlı bir büyüme ortamına girmesi mecburiyeti vardı. **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının nihai hedefi ekonomide böyle bir yapısal dönüşümü gerçekleştirmek olarak belirlendi.**

Uygulamaya konulan, GEGP ile, Türkiye ekonomisinin 2001 sonrası performansında iki değişken öne çıkar. Biri, faiz-dışı fazladır ki bu, toplumun yaptığı fedakârlığın kanıtıdır ve "**Güçlü ekonominin**" dayanağıdır. Diğeri ise dönem boyunca para politikasında yapılan uygulamalardır.

Bu süreçte ekonomi, yüksek reel faiz - düşük kur fiyatlaması temelinde son derece hassas bir denge üzerinde yapılandırıldı. "Bıçak sırtı"na dayalı ve özünde istikrarsız olan bu tür spekülative-büyüme, yüksek işsizlik, yüksek borçlanma ve dışa bağımlı sanayileşme özellikleri taşıyor. Bu süreç Türkiye Ekonomisini 2000 sonrası adını çoklukla duyuran "Cari İşlemler Açığı" sorunuyla yüz yüze bıraktı. Açığın finansman biçimi; kısmen doğrudan yabancı sermaye girişlerine ama daha çok spekülative ve genelde kısa vadeli sermaye girişlerine dayandırıldı. Bu dönemde Türkiye'nin dış borçları artış gösterdi.

Ancak, 2006, finansal piyasalarda Mayıs-Haziran döneminde yaşanan dalgalanmalara rağmen ekonominin büyümeye devam ettiği bir yıl oldu. Böylelikle Türkiye ekonomisi, GEGP sonrasında büyümesini sürdürdü. 2001'de yüzde 9,5 küçülen Türkiye ekonomisi, 2002'de yüzde 7,9 , 2003'de yüzde 5,9 , 2004'de yüzde 9,9 , 2005'te ise yüzde 7,6 ,2006 da yüzde 6 ve 2007 de yüzde 4,5 büyüdü.Görüldüğü gibi büyüme son yıllarda düşüş trendine girdi.Türkiye, uzun aradan sonra ilk defa 2005'te tek haneli enflasyonla tanıştı ve bunu sürdürme gayreti içindedir.

Türkiye Ekonomisi 21. yüzyıla, İMF'nin yönlendirip, K. Dervişin şekillendirdiği, Para ve Maliye politikaları ve AB'nin yönlendirdiği reform politika ile girdi. 2002'de iktidara gelen AKP, içe dönük muhafazakar toplum politikalarına rağmen, bu politikaları aynen sürdürdü. Cumhuriyetten beri laiklik vurgusu ile yönetilen Türkiye'de ; din ve tarikat vurgulu muhafazakar AKP'nin, hem de ikinci dönemde güçlenerek iktidara gelmesi, Türk toplumunda ve **Ekonomisinde Postmodern** bir manzara yarattı. **35 yıllık yüksek enflasyon , kriz ve çözümsüzlük ortamı, toplumu muhafazakar ideolojilere sürüklerken**; AB 'ne ve küresel ilişkilere yönelim , **yenilik güdümlü ekonomik gelişmeyi bize dayatmaktadır.**

9. Bilgi Bazlı Yenilikçi Ekonomik Gelişme İhtiyacı

Dünya ülkeleri günümüzde **Bilgi toplumuna geçiş yarışına girmiş bulunmaktadır. Bu geçiş için "Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme ve Gelişme Stratejisine" yönelmektedirler. Türkiye de böylesi bir stratejiye yönelmek durumundadır** (Bkz. Erkan,Uysal ve Diğerleri 2007).

Böylesi bir strateji, bilgi çağının teknolojilerinin üretimi için, bilgi ve yenilik yaratmaya yönelik olarak , uzman teknoparklarda, üniversiteler ve nitelikli işgücü ile sanayi sektörü taleplerinin, sektörel, mekansal ve yerel bazda kümelenip bütünleştiği ortamların yaratılmasını sağlamak durumundadır.Ayrıca oluşturulacak stratejinin içerdiği sistem, yapı ve süreçlerle bunların dayandığı stratejik değişkenlerin, stratejik yönetim mantığı içinde,dinamik olarak yönetilmesi gereklidir.

Oysa Türkiye yaşadığı 35 yıllık yüksek enflasyon ve istikrarsızlık ortamında adeta rotasını kaybetmiştir. Şimdi ise bu dönemin ekonomik tahribatının tamiri ile uğraşırken, bir yönden de başkaca siyasi istikrarsızlık potansiyeli yaratmaktadır.

Türk ekonomisi 1970'li yıllardan 2001'e kadar , ya daha çok kısa dönemli, popülist uygulamalara dayalı el yordamıyla yönlendirilip yönetildi, ya da ekonomi ve toplumu yeterli tanımayan ve de tek boyutlu dıştan yönlendirilmiş politikalara mahkum edildi.

Bugünün çağdaş uygarlığı bilgi toplumu ve bilgi çağı uygarlığıdır. Bilgi çağı; bilgi teknolojilerini ve bilgi ekonomisini ön plana çıkardı. Bu çağda ekonomik gelişmede küresel rekabet ve ekonomide rekabet avantajı yaratmak; bunun için farklılıkları yakalamak, kalite ve hıza yönelmek, tüketici isteklerine cevap vermek, bu amaçla daha organize bir toplum yaratmak ön plana geçti.

Türkiye'deki bugünkü strateji, Porter'in deyimi ile yenilik güdümlü olmaktan çok, **"faktör güdümlü"** yaklaşımın avantajları ile yatırım güdümlü gelişme aşamasının ulaştığı fırsatları kullanmaya yönelik, **"refah güdümlü"** bir stratejidir. Turizmdeki gelişme, tamamen, doğal ve tarihi faktörlerin bize sağladığı bir avantajın kullanımıyla gerçekleşiyor.Üç kıta arasında merkezi konumda olmamız ülkeye doğal, topografik ve stratejik avantajlar sağlarken , bu avantajlar yeterince değerlendirilemiyor. Tekstil ve deri, ve hatta otomotiv gibi bazı sektörlerdeki avantajlar ise yatırım güdümlü aşama ve deneyimlerin uzantısıdır. Bunlar ülkeyi ayakta tutar. Ancak geleceğin bilgi ve yenilik üretimine dayalı rekabet ortamına geçiş için yeterli olamaz.

Bu nedenle Türkiye Ekonomisinin rotası tez elden, **üretim, bilgi, yenilik, başarı, kalite, hız ve sinerjiyi baz alan Sürdürülebilir Yenilikçi Gelişme Stratejilerine dayalı Vizyoner politikalara** yönlendirilmelidir. Türkiye'nin AB üyeliği önünde, Avrupa'nın büyük devletlerinin liderlerinde görülen olumsuz tavırlara verilebilecek en iyi cevap da bu stratejiye yönelmekte yatmaktadır. Zira, **AB'ye girmek bizi bilgi toplumuna taşmayı garanti etmiyor. Ancak bilgi toplumuna geçmiş bir Türkiye'ye AB içinde hiç kimse hayır diyemez. Bu durumda önümüzdeki gündem, AB perspektifini kaybetmeden, süratle bilgi toplumuna hızlı geçişi sağlayacak olan Sürdürülebilir yenilikçi sanayileşme ve kalkınma stratejisine geçiş projelerinin geliştirilip uygulamaya aktarılmasında düğümlenmektedir.**

SONUÇ

Türkiye'nin Cumhuriyet döneminden beri yaşanan politik-ekonomik sistemi genelde 10'ar yıllık dönemlerde, periyodik dalgalanmalar göstermiştir. Ekonomik alanın politik yönlendirmesinde sarkacın; liberal dönemlerle, kamusal yönlendirmenin arttığı dönemler olan devletçi dönemler arasında gidip geldiği görülür. Liberal dönemler ağırlıklı olarak Batı'ya yönelme veya Batı'ya açılma dönemleridir. Kamusal - devletçi dönemler daha çok içe dönük dönemlerdir. Liberal dönemler 3 dönem olup, her biri genelde 10'ar yıldır.

Bunlardan **ilki** 1923-30 arası ilk liberal dönemdir. Bu dönemde ekonomi önce kendi haline bırakıldı veya teşvik sistemleriyle yönlendirildi ; Batı tipi bir toplum yaratmak amaçlandı. **İkinci liberal** dönem 1950-60 arası olup; Marshal Planı çerçevesinde Türkiye'nin Batıya açıldığı, ABD ve NATO ile ilişkilerinin geliştiği bir dönemdir. Ülke içinde ise özel girişimcilik, karayolu altyapısı ile kentler ve piyasaların bütünleşmeye açıldığı dönemdir. Bir bakıma Batı tipi toplum yapılanmasının, ülke içi ekonomik bütünleşmesinin sağlandığı dönemdir.

Üçüncü liberal dönem ise 1980-90 arası olup, Türkiye'nin bu kez dış dünyaya açılıp; küresel bütünleşmeye yöneldiği dönem olmuştur. Bu dönemde dışa dönük girişimcilik önem kazanmıştır.

Her 10 yıllık liberal dönemi 20'şer yıllık "**devletçi**" veya **kamu yönlendirmesinin** ağırlıklı olduğu dönemler izler. Bunlardan **ilki** 1930-50 arası dönemdir. **İkincisi** ise 1960-80 arası dönemdir. Bu 20 yıllık dönemler kendi içinde yeniden 10'ar yıllık alt dönemlere ayrılabilir. 1930-40 dönemi özel girişimcisi olmayan, yoksul bir tarım ülkesinde sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilme dönemidir. Ülkenin başkaca bir seçeneği zaten yoktur. Şanssızlık dönemin ikinci on yılında İkinci Dünya Harbi ile geldi. Harp ekonomisi dönemi sanayileşmenin durdurulduğu ve kesildiği yıllar oldu. Ancak harp ekonomileri yoğun olarak devlet yönlendirmesinin etkili olduğu bir dönemdir.

İkinci devletçi veya kamu ağırlığının olduğu yıllar 1960-80 dönemidir. 1930'ların devletçi sanayileşmesi ile 1950'lerin liberal politikaları, devletle özel kesimin birlikte var olduğu, sanayileşmeyi birlikte omuzlamaya çalıştığı, planlı sanayileşme gayretinin sürdüğü bir dönemdir. Bu dönemin ilk 10 yılı ekonomik ve politik açıdan daha istikrarlı geçti. 1971 müdahalesine yol açan ortamı ve devamı olan politik çalkantılar, ekonomiye de sıçrayarak politik ve ekonomik istikrarsızlık birlikte geldi.

Bu koşullara rağmen **Türkiye'nin sanayileşmesi bu dönemde hızlı bir gelişme gösterdi.** Bu dönem, sanayileşme ve yatırım gayretinin "karma-ikili yapı" içinde büyük bir heyecanla yürütüldüğü bir dönemdir 1980'li yıllarda ihracata yönelik dönüşümün temelini oluşturan sanayileşme bu dönemde tamamlandı.

Üçüncü kamusal yönlendirme dönemi 1990'lı yıllarda başladı. Bu dönemde, **içerde** bozulan sosyal dengelerin yeniden düzeltilmesi ihtiyacı; **dış dünyada ise** bilgi toplumuna yönelimin getirdiği yeni yaklaşımlar: klasik-ilkel liberalizm yerine, özgürlükle dayanışmayı, rekabetle işbirliğini, bireysel inisiyatifle-sosyal sorumluluğu birlikte devreye sokan bir yeni dönem başladı. Böylesi bir dönemin sorunlarının çözümü için klasik liberal uygulamalar yetersiz kalmaya mahkûmdur. Oysa bu dönem piyasa ve sosyalliğin yeni bir sentezinin gerçekleştiği yeni bir dönem olmak zorundadır.

Türkiye bu döneme, önce sağ-sol koalisyonlarının işbirliği şeklinde tepki verdi. Ancak son 30 yıldaki kriz döneminin yarattığı çözümsüzlük ortamı, daha önce nispeten marjinal kalmış muhafazakar ideolojili partilerin öne çıkmasına yol açtı. Mevcut sisteme tepkili muhafazakar-liberal çizgideki AKP'nin tek başına iktidarı, seçim mantığı açısından istikrar sağlamakla birlikte, yaşanan toplumsal –kurumsal muhalefet ve kadrolaşma gayreti başka açıdan siyasi istikrarsızlık yaratmaya aday gözükmektedir. Bu nedenle bu dönem, **Post modern dönem** olarak adlandırıldı.

KAYNAKÇA

- DİE;(1973)Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50.Yılı;Yay.No: 683, Ankara
- DİE, (1994) İstatistik Göstergeler 1923-1992; Yayın no 1682
- DPT (1997) Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, Ankara
- ERKAN, Hüsnü: (1987) Sosyal Piyasa Ekonomisi, İzmir
- ERKAN,Hüsnü (1998) Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, 4. Baskı, T.İşBank.,Ankara.
- ERKAN, Hüsnü (1998) Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar, Kültür Bakanlığı Ankara.
- ERKAN, Hüsnü ve Diğerleri, (1996-97) TOPSES cilt 1-2 EGİAD, İzmir
- ERKAN,Uysal vd.; (2007)Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Sanayileşme Stratejisi, EGİAD İzmir.
- KURUC, Bilsay (1987) Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara
- ÜLKEN, Yüksel (1981) Atatürk ve İktisat, T. İş Bankası yayınlan, Ankara.